

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ოთარ შიშინოშვილი

ეთნოგრაფიული აზროვნების
ისტორიიდან XIX საუკუნის პირველ
ნახევარში

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 2002

ნაშრომში განხილულია საქართველოში ეთნოგრაფიული ცოდნის დაგროვებისა და ეთნოგრაფიული აზროვნების განვითარების პრობლემები. XIX საუკუნის დასაწყისის სოციალურ-პოლიტიკური და პოლიტიკურ-ეკონომიკური პირობების მიმოხილვის ფონზე ნაჩვენებია ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწეებისა და მკვლევრების – იოანე და თეიმურაზ ბაგრატიონებისა და დავით ფანასკერტელი-ციციშვილის ეთნოგრაფიული მემკვიდროება, მათი ადგილი და როლი საქართველოში ეთნოგრაფიული მეცნიერების დამოუკიდებელ დისციპლინად ჩამოყალიბების პროცესში.

რედაქტორი

პროფ. ს. ჭანტურიშვილი

რეცენზენტები

დოც. თ. ლულუშაური

დოც. ი. კვიციანი

© თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2002
© ო. მიმინოშვილი

050500000
მ 608(06)02

SBN 99928-957-3-X

ახალი პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეთნოგრაფიული ცოდნის დაგროვებისა და ეთნოგრაფიული აზროვნების განვითარების ფუნდამენტური დასაწყისი, რამაც შემაჯამებელი სახით, ძირითადად, ვახუშტი ბაგრატიონის უმდიდრეს ეთნოგრაფიულ მემკვიდრეობაში იჩინა თავი, სამწუხაროდ შემდგომში ვეღარ პოულობს გაგრძელებას. ბუნებრივია, ამ პროცესის შეყოვნება და დამუხრუჭება, ერთი მხრივ, უცხოელ დამპყრობთა გამუდმებული შემოსევებით, შინააშლილობითა და ქაოსით, ხოლო, მეორე მხრივ, საგარეოპოლიტიკური სიტუაციის მკვეთრი გართულებით და ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვით დასრულდა.² XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის დასაწყისის ურთულესმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა მოვლენებმა, რაც ჯერ კიდევ 1883 წ. 24 ივლისს გეორგიევსკის ტრაქტატით საქართველოს რუსეთთან შეერთებით აღინიშნა, ხოლო მოგვიანებით 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება და საქართველოს სრული ანექსია მოჰყვა,³ ძირფესვიანად შეცვალა ქართველი ხალხის, ქართული ეთნოსისა და ეროვნული ცნობიერების, აქედან გამომდინარე კი მთლიანად ქართულ სახელმწიფოებრიობის განვითარების ისტორიული კანონზომიერება. შეიქმნა ახალი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სიტუაცია, შენეულდა, ანდა სრულიადაც შეჩერდა ძველი კუტურულ-ყოფითი ტრადიციები, საზოგადოებრივი აქტივობა.⁴

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, 676-685

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 686-693; ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე. საქართველოს ისტორია, 1783-1990წწ., თბ., 1991, 5-7.

³ გეორგიევსკის ტრაქტატი, 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გიორგი პაიჭაძემ, თბ., 1983; იასე ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის თბ., 1960.

⁴ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე დასახ. ნაშრ., 15-26; ი. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 91-99.

ქართული სახელმწიფოებრიობისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ასეთი ცალსახა ნგრევისა და მოღუნების პროცესი, საბედნიეროდ დიდხანს არ გაგრძელებულა და ამის მიზეზიც ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის უსამართლობასა და გაუსაძლისობაში იდო. რუსეთის მიერ არარუს ხალხთა დაპყრობა ძარცვითა და ჩაგვრით ხასიათდებოდა. რუსეთის გაბატონებული ზედა ფენა, რომლის ინტერესებსაც იცავდა ცარიზმი „განაპირა ნაციონალურ რეგიონებს“ უყურებდა როგორც გამდიდრების წყაროს და მიზანმიმართულად ამკვიდრებდა იქ რუს მემამულეებსა და ეკლესიის მსახურთ.⁵ მართალია ცარიზმის ადმინისტრაცია გარეგნულად თითქოსდა მზრუნველობდა დაპყრობილ ხალხებს, მაგრამ მათი სამეურნეო ცხოვრებისა და სოციალური სტრუქტურის რუსულ მოდელთან ნიველირება ფაქტობრივად სპობდა დაპყრობილ ხალხთა ეროვნულ სპეციფიკას.⁶ მეფის ადმინისტრაციისაგან პრივილეგირებული და ადგილზე კოლონიალური რეჟიმის დასაყრდენი ცარიზმის საერო დაწესებულებანი და ეკლესია ერთობლივად იღვწოდნენ კავკასიის ხალხთა ტრადიციების, განსხვავებული სულის, ეროვნული ენისა და კულტურის რეალიების ამოძირკვას.⁷

საქართველო, როგორც ძველი კულტურისა და ტრადიციების მატარებელი ქვეყანა, ამ მხრივ რუსეთის შემოტევის განსაკუთრებულ არენად იქცა. ქართველი ხალხის მიმართ ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა ეყრდნობოდა ეკატერინე მეორის ცნობილ ფორმულას: – „სხეული ქართული, სული რუსული“. სამწუხაროდ, ამ ფორმულით ხელმძღვანელობდა არა მარტო ცარიზმის ოფიციალური იდეოლოგია, არამედ დემოკრატიული ფენის წარმომადგენლებიც. საგულისხმოა, რომ ცნობილი დეკაბრისტის პესტელის კონსტიტუციაში კავკასია რუსეთისადმი განწყობილების მიხედვით დახასიათებული იყო

⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 826-829 და შმდ.

⁶ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე დასახ. ნაშრ., 15-16, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 937 და შმდ.

⁷ იქვე, 16.

სხვადასხვა კატეგორიად. კონსტიტუციის მიხედვით მშფოთვარე და დაუმორჩილებელი ტომები უნდა გაესახლებინათ იმპერიის შორეულ მხარეებში ან საერთოდ მის ფარგლებს გარეთ, ხოლო მშვიდ და მორჩილ ტომებს უპირებდნენ თანდათანობით ასიმილაციას და სრულ გათქვეფას რუსულ მოსახლეობაში.⁸

კავკასიის ხალხთა საბოლოო დაპყრობისა და დამორჩილების მიზნით ცარიზმის ადმინისტრაციამ მოქმედებაში მოიყვანა „დაპყავი და იბატონეს“ ძველი კოლონიალური მოდელიც.⁹ იგი მოხერხებულად იყენებდა კავკასიის ეთნიკურ სიჭრელეს და კოლონიური ძარცვის მიმართ ხალხის აღშფოთება რომ შეესუსტებინა, მიმართავდა ცალკეულ ხალხთა შორის ურთიერთ შუღლის გაღვივებას, ქმნიდა მუდმივი დაძაბულობისა და დესტაბილიზაციის კერებს.¹⁰ ამ თვალსაზრისით კოლონიარული რეჟიმი არ ერიდებოდა ეკლესიის გამოყენებასაც. რუსული ეკლესია საქართველოს განაპირა რაიონების მოსახლეობას, კერძოდ აფხაზებსა და ოსებს უპირისპირებდა ქართველებს, პირდებოდა რა მათ მშობლიურ ენაზე დამწერლობისა და მწიგნობრობის შექმნას.¹¹

კოლონიური ადმინისტრაციის ამოცანას შეადგენდა ქართული ეროვნული ერთობის მოშლაც. ისინი მეგრელებს, სვანებს, აჭარლებს, ქართველ მთიელთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს ცალკე ერებად აცხადებდნენ და მათზე მზრუნველობის ეგიდით ცდილობდნენ ქართული ენისა და ქართველობის წაშლას ამ რეგიონებში.¹²

საქართველოსა და ქართული ეთნოსის ერთიანობას ყველაზე მზაკერული მახვილი ცარიზმის ახალი მმართველობის მიერ გატარებულმა წინასწარ გამიზნულმა

⁸ იქვე, 16.

⁹ გ. პაიჭაძე, გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა, თბ., 1980, 63.

¹⁰ იქვე, 64-69.

¹¹ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე დასახ. ნაშრ., 17-18.

¹² იქვე, 18.

კოლონიზაციის პოლიტიკამ ჩასცა. ჯერ კიდევ 1804 წელს სამეგრელოს სამთავროს შემოერთების შემდეგ დღის წესრიგში დადგა შავი ზღვის სანაპიროზე კაზაკთა კოლონიზაცია.¹³ მის პრაქტიკულ განხორციელებაში ძალზე აქტიურობდნენ რატიშჩევი, ერმოლოვი, პასკევიჩი და სხვა მთავარმართებლები. რატიშჩევმა იმპერატორს წარუდგინა „სრულიად საქართველოს გენერალური რუკა“, ვრცელი ახსნა-განმარტებით, სადაც აყენებდა საკითხს მხარის ინტენსიური კოლონიზაციის შესახებ. ერმოლოვი წინადადებას აყენებდა ჩაესახლებინთ საქართველოში გერმანელები, მართლაც, 1817 წელს ამიერკავკასიაში ცარიზმა გადმოასახლა გერმანელ სექტანთა ხუთაზე მეტი ოჯახი, რომლებიც ჩაასახლეს სართიჭალაში, თბილისში დიდუბის სახაზინო მიწებზე, კუკიაზე, ბორჩალოს მაზრაში.¹⁴

კოლონიზაციის პროცესი უფრო ინტენსიური გახდა რუსეთ-ირანის და რუსეთ-თურქეთის ომების პერიოდში. მთავარმართებელმა პასკევიჩმა 1828-1829 წლებში ირანის აზერბაიჯანიდან ამიერკავკასიაში ჩაასახლა სომეხთა 8249 ოჯახი. მათ ძირითადად ნახჭევანის ტერიტორია დაიკავეს. იმავე პასკევიჩმა თურქეთის სახანოებიდან 1829-31 წლებში ამიერკავკასიაში გადმოასახლა ქრისტიანი სომეხებისა და ბერძნების 6000-ზე მეტი ოჯახი; ისინი ახალციხე-ახალქალაქისა და წალკის მიწა-წყალზე დასახლდნენ.¹⁵ მეფის მთავრობა, ამასთან, კავკასიაში ასახლებდა იმპერიის ქრისტიანულ ეკლესიის მიერ დევნილ სექტანტებს, — დუხობორებს, მალაკნებს, სკოპცებსა და სხვებს. გადმოსახლებულთა ამ კატეგორიამ 1845 წლისათვის 10 ათას სულს გადააჭარბა.¹⁶

¹³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, თბ., 1970, 121-122.

¹⁴ იქვე, 122.

¹⁵ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე დასახ. ნაშრ., 23; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 884-885.

¹⁶ იქვე, 23; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, 122-123.

30-იანი წლების მიწურულიდან საგანგებო ყურადღება მიექცა რუსული სამხედრო სოფლების შექმნას. იმ ჯარისკაცებს, რომელთაც მოხდელი ქონდათ 15 წლიანი სამხედრო სამსახური, მიეცათ დაოჯახების უფლება და საქართველოს ტერიტორიაზე გამოეყოთ მიწა-წყალი. ასე აღმოცენდნენ თბილისის შემოგარენში, თეთრწყაროში, გომბორში, წითელწყაროში, მანგლისში და სხვაგან რუსული სოფლები.¹⁷

კოლონიზაციას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ამიერკავკასიის ეკონომიკური ათვისების იმ პროექტებში, რომელთაც აყენებდნენ კავკასიის ხელისუფალნი და რუსეთის ცარიზმის სხვადასხვა დეპარტამენტები. მაგალითად, თბილისის გუბერნატორი ზავილეისკი და მწერალი ა. გრიბოედოვი, პასკევიჩს სთავაზობდნენ აქ „რუსეთის ამიერკავკასიული კომპანიის“ დაფუძნებას. ამ კომპანიას უნდა განეხორციელებინა მეურნეობის სხვადასხვა დარგები „გამოუყენებელ“ მიწებზე და სახაზინო მამულებზე სომხების დასახლებით. პროექტია უნდა გაეტანათ რუსეთში ბათუმის გზით. „ამიერკავკასიის ბუნებას ყველაფერი მოუშადებია ადამიანისათვის, საჭიროა მხოლოდ ამ დოვლათის გამოყენება“ — აღნიშნავდნენ პროექტის ავტორები.¹⁸

ამიერკავკასიის კოლონიური ათვისების გეგმა ჰქონდა რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრ კანკრინს. ამ გეგმას ღიდად თანაუგრძობდა მთავარმართებელი გენერალი პასკევიჩი. კანკრინს ამიერკავკასიის პროვინციების, როგორც კოლონიების, დანიშნულებად მიაჩნდა რუსეთის ეკონომიკისათვის სარგებლობის მოტანა. „განა არ უნდა ვუყურებდეთ საქართველოს როგორც კოლონიას, რომელიც ჩვენს ფაბრიკებს მიაწვდიდა მასალას (აბრეშუმს, ბამბას, და სხვა.) და სანაცვლოდ რუსეთისაგან მიიღებდა

¹⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V. 122; პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს. თბ., 1949, 623-624.

¹⁸ პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრ., 624-625.

მანუფაქტურულ ნაკეთობას“ – დასძენდა ამ თეზისის დასაცავად პასკევიჩი.

კოლონიური ძარცვის საპირისპირო, ეროვნული პოზიცია იყო დაცული იმ პროექტში, რომელიც იმპერატორს წარუდგინა ალექსანდრე ჭავჭავაძემ. მისი აზრით კავკასიის ომების დასრულების შემდეგ იქმნებოდა საქართველოს ეკონომიკური აღმავლობის პერსპექტივები, მაგრამ ეს აღმავლობა უნდა განხორციელებულიყო არა უცხო ეთნიკური ჯგუფების ჩამოსახლებით, არამედ თვით ქართველთა ხელით. „რუსეთიდან მიწათმოქმედთა გადმოსახლება ვერ დააკმაყოფილებს უმთავრეს მიზანს, ვინაიდან ისინი ვერ შეძლებენ ტროპიკულ ნაწარმთა დამუშავებას, რომელნიც ხარობენ ჩრდილოეთელ მცხოვრებთათვის დამლუპველ ფრიად სიციხიან ადგილებში. ამ სასარგებლო საქმისათვის ადგილობრივი მცხოვრებნი უნდა გამოვიყენოთ“ წერდა ალ. ჭავჭავაძე იმპერატორისადმი მის მიერ 1837 წელს წარდგენილ მოხსენებაში.¹⁹ ალ. ჭავჭავაძეს მიაჩნდა, რომ ადგილობრივი ძალებით შეიძლებოდა მრეწველობის აღორძინებაც. მოხსენებაში გამოთქმული მოსაზრებანი შეიცავდა მიმანიშნებელ პროტესტს იმ კოლონიზატორულ ღონისძიებათა წინააღმდეგ, რომელთაც ცარიზმი ახორციელებდა ამიერკავკასიასა და, კერძოდ საქართველოში.

კოლონიალური პოლიტიკისათვის საერთოდ დამახასიათებელი მძარცველობის მიუხედავად ცალკეულ პერიოდში თავს იჩენდა ობიექტურად დადებითი შედეგებიც. ცარიზმის დამპყრობითმა ომებმა კავკასიაში ხელი შეუწყეს საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის თითქმის სრულ აღდგენას, მის გაერთიანებას.²¹ საქართველოს შემოუერთდა თურქეთის მიერ ადრე მოტაცებული სამფლობელოები. სამასწლოვანი იზოლაციის შემდეგ საქართველოს პირველად გავიდა საერთოევროპული ცივილიზაციის ობიექტზე. ზღვარი

¹⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, 125; ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., 24.

²⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, 126.

²¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 882-883.

დაედო ირანისა და თურქეთის გაუთავებელ შემოსევებს. „დამშვიდდა დიდი ხნის დაუმშვიდებელი ქვეყანა, დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან, დაცხრა ომისა და ბრძოლისაგან“ — წერდა იმდროინდელი ვითარების შესახებ ილია ჭავჭავაძე.²²

ახალ ვითარებაში გაძლიერდა კონსოლიდაცია. რუსეთის დემოკრატიულმა კულტურამ კეთილისმყოფელი გავლენა იქონია ქართულ კულტურაზე. რუსეთის გზით საქართველო ეზიარა ევროპის კულტურულ მონაპოვრებს. მშვიდობის დამყარებამ თვალსაჩინო როლი შეასრულა ეროვნული ტრადიციების აღორძინებაში.²³

და მაინც, ქვეყნის წინსვლისა და პროგრესის თავი და თავი სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებასა და დაწინაურებაში იდო. თუკი ამ მხრივ პირველი ათეული წლები ძალთა და პოზიციათა მოსინჯვის წლები გახლდათ და შედეგიც სრულიად უმნიშვნელო იყო, 30-40-იან წლებში ვითარება შეიცვალა. მშვიდობიან ვითარებაში შესამჩნევი გახდა მოსახლეობის ზრდა და მისი სამეურნეო საქმიანობის დაწინაურება. გადიდა ნათესების ფართობი, გაიზარდა მოყვანილი მარცვლეულის რაოდენობა, დაწინაურდა მევენახეობა, მებაღეობა-მებახჩეობა და ინტენსიური მეურნეობის ისეთი დარგები, როგორცაა მეაბრეშუმეობა, მეთამბაქოება, მებამბეობა და ა.შ.²⁴ ჭარბი პროდუქციის ვითარებაში გაცხოველდა საბაზრო ფულადი ურთიერთობანი. დაიწყო სოფლის მეურნეობის პროდუქციის გატანა რუსეთსა და საზღვარგარეთ. დიდი მოთხოვნილება ჰქონდა ქართული ღვინის ნაწარმს.²⁵

სასოფლო სამეურნეო და სამრეწველო საქმიანობის აღმავლობას მოჰყვა ვაჭრობის ზრდა. ქვეყანაში გაუქმდა

²² ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. 4, თბ., 1955, 216-217.

²³ გ. პაიჭაძე, გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა, 54-59.

²⁴ მ. ღუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში, თბ., 1957, 16-32 და შმდ; ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., 50-51.

²⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, 40-45.

ფეოდალური საბაჟოები, შემოღებული იქნა „შელავათიანი ტრანზიტი“.²⁶ ოციან წლებში თბილისელი ვაჭრები მოძრავლდნენ ნიჟნი ნოვგოროდის ბაზრობაზე. რუსეთიდან უპირატესად შემოჰქონდათ ბამბის, სელისა და აბრეშუმის ქსოვილები, რკინისა და ფაიფურის ნაწარმი, შაქარი, პურის ფქვილი და სხვ. ევროპის ქვეყნებიდან — ძვირფასი ღვინოები, ყავა, საღებავები, სანელებლები, შაქარი, ფოლადი ტყავი და სხვ. ირანიდან — აბრეშუმისა და შალის ქსოვილები, გამოყენებული ტყავი, ხმელი ხილი და სხვა აზიური საქონელი.²⁷

საქართველოსა და ამიერკავკასიის რეგიონში შედარებით მშვიდობიანობისა და სტაბილურობის დამყარებისა და სამეურნეო — ეკონომიკური დაწინაურების მიუხედავად, კოლონიალური სისტემის დამკვიდრებასთან დაკავშირებული სოციალური განსაკუთრებით კი ეროვნული ჩაგვრის გაუსაძლისმა შედეგებმა, განსაკუთრებული ძალით იჩინა თავი ქვეყნის ანექსიის პირველსავე ათწლეულში. ცარიზმის ადმინისტრაციის წარმატებულმა ცდებმა გადაებირებინათ ადგილობრივი თავად-აზნაურობა შელავათიანი სტატუსის მინიჭებით გარკვეული ნაყოფი გამოიღო.²⁸ მართლაც, ამ ღონისძიებათა შედეგად ქვეყნის ზედაფენა კოლონიური ადმინისტრაციის სამსახურში ჩადგა და გარკვეულწილად დამპყრობთა დასაყრდენად იქცა, მაგრამ ამ ვითარებამ სრულიადაც ვერ შეამსუბუქა დაბალი ფენების მოსახლეობის ჩაგრული ხვედრი.²⁹

²⁶ И.Г.Апте́лава, Государственные кркстьяне Грузии в первой половине XIXвека, Сухуми, 1955, 16-32, 358.

²⁷ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, საქართველოს ისტორია, 5.

²⁸ В.А. Потто. Уверждение русского владычества на Кавказе, т. III, ч. 2, Тифлис, 1886, 490-498 და შმდ., ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), თბ., 1954, 31-38.

²⁹ გ. აკოფაშვილი, ცვლილებები აზნაურთა ფენის მდგომარეობაში XIX ს. პირველი ნახევრის აღმოსავლეთ საქართველოში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნარკვ. 33, 1960, 208 და შმდ.

საქართველოში დამკვიდრებულმა სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმმა, რასაც თან მოჰყვა მმართველობის კოლონიალური სისტემის შემოღება, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება, ქვეყნის ცალკეულ ტერიტორიებზე უცხო ეთნიკური ელემენტების შემოსახლება და ქვეყნის ფაქტობრივი კოლონიზაცია, უკიდურესად გაამწვავა ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობა.³⁰ ერეკლე მეორის ქვრივის დარეჯან დედოფლისა და საქართველოს სამეფო სახლეულის 1802 წლის შეთქმულებას,³¹ საქართველოში კოლონიური ჩავერიხადმი საყოველთაო დაუმორჩილებლობის მთელი სერია მოჰყვა. 1804 წელს აჯანყდა მთიანეთი, 1812 წელს კახეთი, 1819-20 წლებში იმერეთი და გურია,³² ბოლოს კი, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი თავად-აზნაურთა 1832 წლის შეთქმულება, რომლის სათავეები იმპერიის დედაქალაქიდან მოდიოდა და რომელმაც დიდი რეზონანსი გამოიწვია არა მარტო საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.³³

1832 წლის შეთქმულების მზადების მთელი პერიოდი, რომელშიც ჩაბმული აღმოჩნდნენ იმდროინდელი საქართველოს გამოჩენილი მწერლები, მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები, ხასითდებოდა ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებისათვის ბრძოლის სულისკვეთებით. ეროვნული დროშა, ეროვნული ჰიმნი და დამოუკიდებელი ქვეყნისათვის დამახასიათებელი ყველა ატრიბუტი და ინსიგნიები კიდევ უფრო აწრთობდა და აკაუჭებდა

³⁰ ვ. ორჯონიკიძე რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში. XIX ს. პირველი ნახევარი, თბ., 1992, 13-24; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 890-893.

³¹ ვ. ორჯონიკიძე დასახ. ნაშრ., 26-29.

³² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 915-936; ვ. ტოგოტნიძე. ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება, 1804 წ., თბ., 1951; 130 და შმდ.; ა. კიკვიძე, გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წელს, თბ., 1941, 10-12 და შმდ.; Н.Б. Махарадзе, Восстание в Имерети 1819-1820гг., მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის ნაკვ. III, 1942, 18-60 და შმდ.

³³ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტფ., 1935, ტ. II, 1970.

თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის იდეას, წინა პლანზე აყენებდა ქართველი ხალხის, ქართველი ეთნოსის ტრადიციების, ყოფა, კულტურის ცხოვრების ქართული წესის აღდგენა – აღორძინების საქმეს.³⁴

ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმების, ქვეყნის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დაკარგვის მიუხედავად, საზოგადოებრივი აზროვნების ასეთმა აქტიურმა წინააღმდეგობამ, უდავოდ, დიდი გავლენა მოახდინა და საფუძველი მოამზადა საქართველოში ახალი პერიოდის მეცნიერული აზროვნების ფორმირებისა და ჩამოყალიბების პროცესებზე.³⁵ ამ ვითარებას ხელს უწყობდა ქვეყნის კულტურული აღმავლობის დინამიურობაც. მართალია, ანექსიის პირველ წლებში წარჩინებულთა ოჯახების რუსეთში გადასახლებით რუსულმა მმართველობამ მოშალა ქართული კულტურის კერები და კულტურული საქმიანობაც გარკვეულწილად მიხედა, მაგრამ პეტერბურგსა და მოსკოვში გადასახლებული ქართველი ბატონიშვილები არ კარგავდნენ დამოუკიდებლობის აღდგენის იმედს და იქ ენერგიულ კულტურულ საქმიანობას ეწეოდნენ.³⁶ ისინი წერდნენ წიგნებს საქართველოს ისტორიაზე, ადგენდნენ სახელმწიფოებრივი გარდაქმნის პროექტებს, ეცნობოდნენ საზღვარგარეთის სამეცნიერო და ლიტერატურულ საქმიანობას და თარგმნიდნენ უცხოურ ლიტერატურას.³⁷ ამასთან, ცარიზმს ადგილობრივი კადრებიც სჭირდებოდა და სწორედ ამ მიზნით გაიხსნა 1804 წელს პირველი რუსული სკოლა, რომელიც 1830 წელს გიმნაზიად გადაკეთდა. ამავე წელს გაიხსნა ქალთა სკოლა-პანსიონატი. 1817 წელს დაარსდა სასულიერო სემინარია, თბილისსა და საქართველოს სხვა ქალაქებში კი კერძო სკოლები და პანსიონები. 1850 წელს თბილისში გაიხსნა მეორე

³⁴ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტ. I, 15-85.

³⁵ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე დასახ. ნაშრ., 66; და შმდ.

³⁶ იქვე, 66-67; მბერძენიშვილი, მასალები XIX ს. პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, თბ., 1980, 5-15, 31 და შმდ.

³⁷ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე დასახ. ნაშრ., 67-68.

გიმნაზიაც. სამაზრო (საერობო) სკოლები გაიხსნა ქუთაისში, გორში, ახალციხეში, სიღნაღში, დუშეთში და სხვ. მრავალი ქართველი ახალგაზრდა გაემგზავრა რუსეთში უმაღლესი განათლების მისაღებად.³⁸

მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1819 წელს ქართული გაზეთის დაარსება. 1818-1832 წელს სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით გამოვიდა გაზეთი „თბილისის უწყებანი“, 1852 წლიდან კი პირველი ლიტერატურული გაზეთი – „სალიტერატურო ნაწილი ტფილისის უწყებანი“, რომელიც ხელს უწყობდა ეროვნული კულტურისა და მეცნიერების განვითარებისა და, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეების აღორძინებას.³⁹

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საზოგადოებრივი აზრის განვითარება-აღმავლობის საქმეში დიდ როლს ასრულებდა ქართული მწერლობა. ალექსანდრე ჭავჭავაძის (1786-1846წწ.), გრიგოლ ორბელიანის (1804-1883წწ.), ნიკოლოზ ბარათაშვილის (1816-1845წწ.), გიორგი ერისთავის (1811-1864წწ.), ლავრენტ არდაზიანისა (1815-1870წწ.) და სხვათა შემოქმედებაში ასახულია ეროვნული პრობლემების ლაიტმოტივზე აგებული საქართველოს წარსულის, აწმყოსა და მომავლის მაღალმხატვრული სიუჟეტები.⁴⁰

XIX საუკუნის დასაწყისის სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა მოვლენებმა შესამჩნევი ძვრები გამოიწვიეს ქართულ მეცნიერებაშიც. ახალი პერიოდის საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ხაზით აქტიურ შემოქმედებით საქმიანობას ეწეოდნენ იოანე ბაგრატიონი (1768-1830წწ.) და თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846წწ.), რამდენადმე მოგვიანებით დავით ფანასკერტელი ციციშვილი (XIX ს. I ნახ.), იგორ ჭილაშვილი (1790-1838წწ.), ნიკოლოზ ფალავენდაშვილი (გარდაიცვალა 1855წ.), ვასილ და იოსებ ცისკარიშვილები (XIX ს. I ნახ.) და სხვ.

³⁸ იქვე, 66.

³⁹ იქვე, 67.

⁴⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V. 783-810 და შმდ.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში პირველად ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ ქართულ ისტორიოგრაფიაში წინა პლანზე იწევდა ახალი მეთოდოლოგიური პრინციპები, რომელიც ისტორიული და ეთნოგრაფიული კვლევა – ძიების პროცესში მასალების მოძიებისა და მეცნიერული ინტერპრეტაციის ახლებურ მიდგომას ითვალისწინებდა. ეს სიახლე, რომელიც ევროპული მეცნიერული მიღწევების ცოდნასა და გათვალისწინებას გულისხმობდა, განსაკუთრებით შეინიშნება იოანე და თეიმურაზ ბაგრატიონების შემოქმედებაში, ისინი სათანადოდ იყვნენ გათვითცნობიერებული თანამედროვე ევროპული მეცნიერების მიღწევაში და იყენებდნენ კიდეც მას მეცნიერულ შემოქმედებაში.

იოანე ბაგრატიონის ცნობილი თხზულება „კალმასობა“ (1813-1828წწ.,) თავისებური ენციკლოპედიური ნაწარმოებია მეცნიერების სხვადასხვა მხარეებზე.⁴¹ ორიგინალური გეგმით შედგენილ ამ ნაშრომში ავტორს მოცემული აქვს სხვადასხვა ფენების ყოფა-ცხოვრების საფუძვლიანი აღწერა. ამ ფონზე ნაშრომში აშკარად გამოჩნდა ჰუმანიტარულ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ცოდნის საკმაოდ მაღალი დონე საქართველოში XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე. მართალია, ზოგჯერ მასალა თარგმნილია რუსული და უცხოური წყაროებიდან, მაგრამ ავტორი თბრობას მეტწილად საკუთარი დაკვირვების შედეგად მოპოვებულ მონაცემებზე აგებს.

„კალმასობა“, ანუ როგორც თვით ავტორი უწოდებს „ხუმარსწავლა“, ავტორს აგებული აქვს არქაული მწიგნობრული ენით, რომელიც გაცოცხლებულია მსუბუქი და ხატოვანი, ზომიერად მოხმობილი დიალექტიზმებით, ორ მთავარ პერსონაჟზე აგებული დიალოგებით. მათი ფაქტობრივად აღსავეს მოგზაურობის ფონზე გაშლილი მეცნიერული მსჯელობანი, რომლის მეოხებითაც ავტორი გვიჩვენებს თანადროული საქართველოს კულტურულ-

⁴¹ იოანე ბაგრატიონი კალმასობა, ტ. I, 1936, ტ. II, 1948; მისივე, ხუმარსწავლა, კალმასობა, წიგნი I-II, თბ., 1990-1991.

ეკონომიკურ ცხოვრებას, ახასიათებს ყოფასა და ტრადიციებს, დაუზოგავად ამხელს საზოგადოების მაღალი ფენების ზნეობრივ დაკნინებას, სახელმწიფო მოხელეების ანგარებასა და უმეცრებას, სამღვდლოების ფარისევლობას. ქვეყნის დამღუპველ გარემოებადაა მიჩნეული საყოველთაო უმეცრება, რაც ნიადაგს უქმნის ყოველგვარი ჯურის ბოროტებას.

ბუნებრივია, იოანე ბაგრატიონის მოღვაწეობის პერიოდში ეთნოგრაფიული აზროვნება ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული კლასიკური ეთნოგრაფიული კვლევების თეორიული და მეთოდოლოგიური პრინციპების დონეზე, მაგრამ მისი თხზულებების ჩანაფიქრი, სტილი ხალხური ყოფიდან არსებულ მასალაზე აგებული წყაროთმცოდნეობის ხერხები და მეთოდები, ავტორს უდავოდ აყენებს ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის იმ წარმომადგენელთა შორის, რომლებმაც, მოგვიანებით, სათავე დაუდეს ისტორიული მეცნიერების ამ უმნიშვნელოვანეს დარგის ჩამოყალიბებისა და შემდგომი განვითარების საქმეს.

ამ მოსაზრებას კიდევ უფრო ამტკიცებს იოანე ბატონიშვილის ასევე ფუნდამენტალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი „ისტორია ქართლისა“ (1825-1828 წწ.), რომელის ერთადერთი ხელნაწერი ვარიანტი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდში⁴²

„ისტორია ქართლისაში“ საქართველოს ისტორია ბიბლიური ნოესა და მისი შვილების დროიდან იწყება და XVI საუკუნის დასაწყისამდე გრძელდება. მართალია, მისი თხზულება ვახუშტი ბაგრატიონის ისტორიის გავლენას მიეწერება,⁴³ მაგრამ ავტორი ეპოქის შესაბამისი დამოუკიდებელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ფოლკლო-

⁴² იოანე ბატონიშვილი, ისტორია ქართლისა (1825-1828 წწ.), აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი, ფონდი H, 2134.

⁴³ გვიი ახვლედიანი XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიკოსები და ფოლკლორი, თბ., 1990, H.

რული წყაროებით სარგებლობს და თხზულებაც დამოუკიდებელ ორიგინალურ ხასიათს ატარებს.

იოანე ბატონიშვილის, ქართლის ისტორიაში ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა ფარნავაზის სიზმარი და ნადირობა, ქრისტიანული ლეგენდები, ტოპონიმიკური თქმულებები, თქმულება მეფე კიროსზე და ა.შ., რომლებიც ძირითადად ხალხურ თქმულება გადმოცემებს ემყარება და ტრადიციულ-ყოფითი კულტურის უხვ ეთნოგრაფიულ სიუჟეტებს შეიცავს.⁴⁴

იოანე ბაგრატიონს ეკუთვნის აგრეთვე ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფო წყობილების რეფორმების პროექტი, რომელშიც იგი ცდილობს „განწირულებასა შინა“ მყოფი საქართველოს მძიმე მდგომარეობის ხსნას რეგულარული არმიის შექმნით. სჯულდებაში („წინადადებაი“) ვხვდებით საინტერესო ეთნოგრაფიულ პასაჟებს ქვეყანაში ხელოსნობის განვითარების, სამშობლოს „მოღალატე — მამულის მუხანათთა“ მკაცრი დასჯისა და სხვ. შესახებ.⁴⁵ მანიშნებელია, რომ ფეოდალური აშლილობის ზენიტში მყოფ ქვეყანაში იოანე ბაგრატიონი ვახტანგის სჯულით გათვალისწინებულ „სისხლს“ მსუბუქად მიიჩნევს და შემოაქვს ახალი სასჯელის ნორმა — მარჯვენა ხელის მოკვეთა, ხოლო კაცის მესამედ მკვლელისათვის სიკვდილით დასჯა.⁴⁶

სჯულდება ქართული იურიდიული და პოლიტიკური აზროვნების მრავალფეროვანი სპექტრს მოიცავს და ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საინტერესოა მისი ხალხური ადათობრივი სამართლის ნორმებთან მიმართების თვალსაზრისით.

ახალი პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში მეცნიერული გამოკვლევის ნოვატორული სტილი უფრო გამოკვეთილად თეიმურაზ ბაგრატიონის შემოქმედებაში

⁴⁴ იქვე, 4-6.

⁴⁵ იოანე ბატონიშვილი, სჯულდება (ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი რეფორმების პროექტი), ი. სურგულაძის რედაქტორობით, თბ., 1957.

⁴⁶ იქვე, 18-21.

გამოჩნდა. მისმა თხზულებებმა⁴⁷ დიდი გავლენა მოახდინა არა მარტო ავტორის თანამედროვე, არამედ მომდევნო პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაზეც.

თეიმურაზ ბაგრატიონს მთელი არსებით ჰქონდა შეგნებული ამა თუ იმ ერის ისტორიის აღწერის სიძნელე, წყაროების გამოყენებისა და სწორი მოთხრობის პასუხისმგებლობა. მისი შენიშვნით „ისეთი საქმე არის ცხოვრების აღწერა, რომ არც ერთს სხვა ხელოვნებას არ აქვს და ამაზედ დიდი სიფრთხილე უნდა ისტორიის დამწერსა“.⁴⁸ იგი დიდ ყურადღებას აქცევს ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენის აღწერას და დაბეჯითებით მოითხოვდა მის საბუთიანობასა და რეალობას. „მე ამ ისტორიას რომ მივყვე თუ სწორეთ და მტკიცის დამტკიცების სიმართლე არ ექმნება, როგორც შეესაბამება ისტორიას ან მოთხრობას, ჩემთვის სირცხვილიც იქნება, რომ მაგისტანას განათლებულს ადგილას წარმოვადგინო“ – წერდა თეიმურაზ ბაგრატიონი.⁴⁹

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიებისადმი თეიმურაზ ბაგრატიონის მეთოდოლოგიური მიდგომის ეს ორი თვალსაჩინო პრინციპი მეტად მანიშნებელი და საგულისხმოა ახალი ქართული ისტორიოგრაფიის ისტორიაში, მაგრამ იმის გამო, რომ თანამედროვე ევროპულ სტანდარტებთან სახელდებული ქართული ისტორიკოსის თეორიული მემკვიდრეობა საფუძვლად დაედო ქართული ეთნოგრაფიის დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინად ჩამოყალიბების საქმეს, შევეცდებით რამდენადმე დაწვრილებით შევეხოთ მკვლევარის შემოქმედების ამ მხარეს.

⁴⁷ თეიმურაზ ბატონიშვილი ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულად საქართველოსა (ივერიის ისტორია), სანკ-პეტარბურგი, 1848; მისივე, დავით ბაგრატიონის ისტორია, თბ., 1972; თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ს. ყუბანაშვილმა, თბ., 1964 და სხვ.

⁴⁸ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, 50.

⁴⁹ იქვე, 53.

ისტორიულ ეთნოგრაფიული კვლევებისადმი სიფრთხილითა და პასუხისმგებლობით მოდგმის აუცილებლობა კარგად გამოჩნდა თეიმურაზ ბაგრატიონის ზემოთ მოყვანილ წერილებში. ავტორის ეს შეხედულება კიდევ უფრო გამოკვეთილადაა წარმოდგენილი მის კაპიტალურ ნაშრომში ივერიის ისტორია.

„უძველესი ისტორიისათვის ჩვენთა, ე.ი. ივერიელთა მოთხრობისათვის, რაიცა შევუძლე პოვნად ძველთა და უძველესთა შინა გამოძიებათა სრულიად შემოვკრიბენ ივინი და არა დაუტევენ ივინი არცა ერთი: არამედ მოვუთხრობდე მათ თვის, რომელნიცა რომელთაგანმე მომთხრობელთა შეწყნარებულცა არიან“ – წერდა იგი ივერიის ისტორიის წინასიტყვაობაში.⁵⁰ ცხადია, ამ მინიშნების მიხედვით ძველევარის პირველწყაროებს უძველესი წერილობითი ძეგლები წარმოადგენდა. მართლაც, „ივერიის ისტორიის“ დაწერისას თ. ბაგრატიონის პირველხარისხოვან წყაროს „ქართლის ცხოვრება“ თუ ვახუშტი ბატონიშვილის „საქართველოს ისტორია“ წარმოადგენდა.⁵¹ იზიარებდა რა „მეფეთა ცხოვრების“ ლეონტი მროველისეულ, აგრეთვე „ივერიელთა ისტორიათაგან ქართლის ცხოვრებისაგან ვახტანგ მეექვსისა ქართლის მეფისა მიერ აღწერილსა და ძისა მისისა ვახუშტისაგან და სხვათაგანაცა აღმწერელთა“ ძირითად ვერსიებსა და სიუჟეტებს, თეიმურაზ ბაგრატიონი კარგად ამჩნევდა ამ წყაროთა ნაკლს და ძალასა და ენერჯიას არ ზოგავდა „ჭეშმარიტის გამოძიებისათვის“.⁵²

წერილობითი ძეგლების ასეთი პრიორიტეტულობის მიუხედავად ამ რიგის წყაროები თეიმურაზ ბაგრატიონისათვის ერთად-ერთი საყრდენი როდი იყო. იგი ქართველ ისტორიკოსთა და ეთნოგრაფთა შორის ერთი პირველთაგანი გახლდათ, რომელიც წარმატებით იყენებდა საქართველოს შესახებ არსებულ უცხოურ წერილობით წყაროებს ანუ

⁵⁰ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 1-2.

⁵¹ შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება), თბ., 1832, 36-38.

⁵² თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 178.

„უძველესთა ამბავთა, რომელნიმე სხვათა ენისა მოთხრობათაგან“ – როგორც ამის შესახებ წერდა თეიმურაზ ბაგრატიონი.⁵³ ენების ცოდნა ხელს უწყობდა მას ესარგებლა ბერძნულ-რომაულ წყაროებით. ამ თვალსაზრისით ივერიის ისტორია პირველი ცდა გახლდათ ქართულ საისტორიო მწერლობაში, რომელშიც ფაქტები მოვლენები ბერძენ და რომაელ მოგზაურ-მკვლევართა მონაცემების ანალიზის საფუძველზე იყო განზოგადებული.⁵⁴

ჰეროდოტეს, სტრაბონის, პლინიუსის, დიონ კასიოს, პლუტარქეს, აპიანესა და სხვათა ცნობების გვერდით თეიმურაზ ბაგრატიონი ხშირად იყენებდა აგრეთვე სომხურ წყაროებსაც. მოსე ხონერეცისა და მიქაელ ჩაძჩიანის სომხეთის ისტორიის ორიგინალურ გამოცემებზე დაყრდნობით იგი ახერხებს ეპოქის შესაფერის თეორიულ დონეზე წარმოაჩინოს საქართველოს ისტორიის რიგი ფუნდამენტალური საკითხები და კრიტიკულად შეაფასოს თავისი უშუალო წინაპრის ვახუშტი ბაგრატიონის ზოგიერთი დებულებები.⁵⁵ ამ თვალსაზრისით საკმარისია დავახასითო თუნდაც ვახუშტის მოსაზრება სახელწოდება „ივერიის“ წარმოშობის შესახებ, რომელიც თეიმურაზ ბაგრატიონმა გულუბრყვილო ინტერპრეტაციიდან მეცნიერულად გამართლებულ დებულებამდე აიყვანა. იგივე შეიძლება ითქვას თეიმურაზისეულ თვალსაზრისზე საქართველოში რომაელების შემოსვლის თაობაზე... მეფობის პერიოდზე, ასპარუგის მოღვაწეობაზე და ა.შ., რომლებზე მსჯელობის დროს ამომწურვადაა გამოყენებული ბერძნულ-რომაული და სომხურენოვანი წყაროები.⁵⁶

ქართველი მკვლევარი თეორიული და მეთოდოლოგიური სრულყოფის კიდევ ერთი ნიმუშია მისი დამოკიდებულება ფოლკლორისტიკის მონაცემებთან. მისი მინიშნებით „არა

⁵³ იქვე, 1-2.

⁵⁴ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., 53.

⁵⁵ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 15, 162; შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., 53-54.

⁵⁶ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 125-130 და შმდ.

უგულებელს ვყვენ აღწერად ნიეთთა გამრავლებისათვის ამბავთა შინა... რომელნიმე ზელაპირიცა სმენილნი ზრაპარ სიტყვაობანიცა“.⁵⁷ ამ ჭრილში აქვს განხილული თეიმურაზ ბაგრატიონის ტარტაროზის ბრუტსაბზელზე მიჯაჭვის, აგრეთვე იუპიტერის მიერ დასჯილი პრომეთეოსის საყორნეზე მიჯაჭვის თქმულებები.⁵⁸

მითოლოგიური თქმულება-გადმოცემებისა და ლეგენდების, როგორც ზლაპარ-სიტყვაობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ წყაროდ გამოყენების საუკეთესო ნიმუშია არგონავტების კოლხეთში მოსვლის თქმულების თეიმურაზისეული ანალიზი. „არიან სხვანიცა მეთოდოლოგიური მოთხრობანი და ზლაპარ სიტყვაობანი ვითარცა იგი ბელისათვისცა კოლხიდელისა და ოქროს მატყლოვანისა მისთვის ვერძისა, რომელნიცა კინილა და ყოვლისა სოფლისა ისტორიკოსთა გვაუწყეს და მოთხობაი მისი შთაიწერების შემდგომთა შინა უწყებთა ამის ისტორიისათეს თეს ადგილსა“ – წერდა თ. ბაგრატიონი.⁵⁹

თ. ბაგრატიონის „ივერიის ისტორიის“ ამ დამსახურების შესახებ სამართლიანად მიუთითებდა აკად. შ. მესხია. მისი შენიშენით „თუკი ძველს ქართულს საინტერესო მწერლობაში, პირველ რიგში „ქართლის ცხოვრებაში“ და ვახუშტის „საქართველოს ისტორიაში“, ეგრისის მიერ ლიხთიქეთის მიღების შემდეგ, კოლხიდის უძველესი ისტორიის შესახებ აღარაფერია ნათქვამი, თეიმურაზი პირველად შეეცადა ეგრისის ძველი ისტორია სამართლიანად დაეკავშირებინა იბერიის ისტორიისათვის და დაიცვა იბერიელთა და კოლხთა ტომობრივი ნათესაობის არსებითად გამართლებული თეორია.“⁶⁰

და ბოლოს, თ. ბაგრატიონი თავისი დიდი წინაპრის – ვახუშტი ბაგრატიონის მსგავსად, თავის კვლევებში დიდ

⁵⁷ იქვე, 7-9.

⁵⁸ იქვე, 89.

⁵⁹ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 9; ვ. შარაძე, თ. ბაგრატიონი, II, შთქმულება, თბ., 1974, 19-29 და შმდ; მისივე, არგონავტების თქმულება და მელეას პრობლემა ძველ ქართულ მწერლობაში, „ცისკარი“, 1973, №8, 141-143.

⁶⁰ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., 58.

მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართველ ხალხში შემორჩენილ ზნე-ჩვევებსაც. ამ თვალსაზრისით იგი კრიტიკულად მოითხოვდა ჰეროდოტეს ცნებას კოლხეთში გაბატონებულ წინადაცვითის ჩვეულების შესახებ, და უარპოფდა ამ ფაქტის მიხედვით კოლხთა და იბერიელთა სხვადასხვა ჩამომავლობის გაუმართლებელ თეორიას. „რამე თუ ოდეს იყო ქართლოს და მისგან ქართლოსიანნი, უეჭველად კოლხიდელნიცა იყვნეს მაშინ იგინივე ქართლოსიანნი“ – წერდა თეიმურაზ ბაგრატიონი.⁶¹

თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ „მეთოლოლოგიურ მოთხრობანისა“ და „ზღაპარ-სიტყვაობის“ აქ მოტანილი ანალიზი ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ისტორიულ კვლევებში ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული ფაქტორებისა და მოვლენების გამოყენებისა და ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით,⁶² რაც ქართული ეთნოგრაფიის ისტორიის მთელს მანძილზე დღევანდელამდე, საველე და კამერალური კვლევა-ძიების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენდა.

თ. ბაგრატიონის შეხედულებათა ძირითადი ინტერესები საქართველოში გვაროვნული წყობილების კვლევა-ძიების საკითხებს შეეხება.⁶³

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებათა თანახმად თეიმურაზი ქართველ ტომებში გვაროვნული წყობის საკითხებს ლეონტი მროველის შემდგომ ერთ-ერთი პირველთაგანი შეეხო და ამ მხრივ გარკვეული ნაბიჯითაც წაიწია წინ.⁶⁴ მისი შეხედულებით ქართველმა ტომებმა თავის განვითარებაში ორი ძირითადი საფეხური გაიარეს: „ორნი

⁶¹ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 83.

⁶² თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 58; გ. ახვლედიანი, XIX ს. ქართველი ისტორიკოსები და ფოლკლორი, 14-14.

⁶³ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 45-50 და შმდ. თ. ბაგრატიონის წერილები აკად. მბროსესადმი, 23 და შმდ.; ა. ბარამიძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი და პირველყოფილი თემური წყობილების საკითხები ქართველ ტომებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 26, 1961, 131.

⁶⁴ შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილი, 46.

ვიდრევე არიან პირველიდგანვე ცვლილებანი საქართველოსა მმართველობათანი. პირველი მამასახლისობითი რომელს არს საზოგადოებ ერის მმართველობა, და მეორე მეფობითი ე.ი. თვითმპყრობელობითი“.⁶⁵ ამასთან თეიმურაზი აღწერს, აგრეთვე ქართველ ტომებში არსებულ მმართველობით ორგანოებსაც. მისი აზრით „საზოგადოება ერისა თვით განაგებდა ყოველთა საჭიროებათა ქვეყნისა მათისა მმართველობისას“⁶⁶ და ამის ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო საერთო კრება – „საზოგადოსა ერისა შეკრებულობასა შინა“⁶⁷ წარმოადგენდა. აქვე იგი მიუთითებს არჩეულთა საბჭოზე, რომლებსაც მამასახლისნი „აღრჩევითა ბჭეებისა“ სახით წარმოადგენდნენ „საზოგადოებისაგან მოხუცებულთა, ჭკვიანთა, გამოცდილთა, უქრთამოთა და პირუთვნელთა კაცთა“.⁶⁸ თეიმურაზ ბაგრატიონის აზრით ისინი ტომის შიგნით სადავო საქმეებს აწესრიგებდნენ, ხოლო ტომთაშორის ურთიერთობების მოგვარება თვითეული ტომის მამასახლისთა შეკრებილ საბჭოს ეკისრებოდა, სადაც წამყვანი ადგილი მცხეთის მამასახლის ეჭირა. იგი იყო, აგრეთვე, მათი მხედართმთავარიც.⁶⁹

ქართულ ისტორიოგრაფიაში თეიმურაზ ბაგრატიონის ეს თეორია ფარნავაზის მეფობამდელი პერიოდის ქართველთა სოციალური ურთიერთობების ანუ გვაროვნული წყობილების ზედმიწევნით ზუსტ სადაგადაა მიჩნეული,⁷⁰ რაც რამდენადმე გადაჭარბებულ შეფასებას წარმოადგენს. როგორც ცნობილია, XIX საუკუნის 30-იან წლებში, მაშინ როდესაც შეიქმნა ქართველი მკვლევრის ეს შეხედულებანი, არც ევროპულ მეცნიერებაში იყო ჯერ კიდევ შემუშავებული საზოგადოების განვითარების ისტორიული კანონზომიერებების ისეთი თანმიმდევრული სქემა, რომელიც შემდგომში ბანოფენის, მაკ-

⁶⁵ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 47.

⁶⁶ იქვე, 49.

⁶⁷ იქვე, 49.

⁶⁸ იქვე, 50.

⁶⁹ თ. ბაგრატიონი, ივერიის ისტორია, 49-50.

⁷⁰ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., 49.

ლენანის, მორგანის, ენგელსისა და სხვა შრომების გამოქვეყნების შედეგად გახდა ცნობილი.⁷¹ სწორედ ეს გახლდათ მიზეზი იმისა, რომ ამ პერიოდის მეცნიერული აზრისა და XIX საუკუნის ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი გადმონაშთური მოვლენების ანალიზის საფუძველზე თ. ბატონიშვილი აყენებს მცდარ თეორიას საქართველოში გვაროვნული წყობილების არსებობის შესახებ.⁷² და თუმცა ამ თეორიით თ. ბაგრატიონი, ეპოქალური მეცნიერული აზროვნების მოწინავე წარმომადგენელთა შორის იდგა, სამწუხაროდ მისმა ამ თეორიამ დიდი გავლენა მოახდინა ისტორიული აზრის განვითარებაზე საქართველოში. იგი ამ პერიოდის კავკასიათმცოდნეობაში შექმნილი სხვადასხვა კონცეფციის საფუძველად იქცა, რომლებიც ყოველგვარი მეცნიერული დასაბუთებისა და კრიტიკული ანალიზის გარეშე ამტკიცებდნენ საქართველოსა და კავკასიის მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური წყობის ჩამორჩენილობას.⁷³

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ზემოთ აღნიშნულ ქართველ ავტორთაგან დავით ციციშვილი-ფანასკერტელის მიერ 1849 წელს გამოცემული ნაშრომი – „ქცევები და ზნეობა საქართველოში“ ძირითადად ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსი“ კონპილაციას წარმოადგენს, მაგრამ მასში ეხვდებით ორიგინალურ აღწერილობასაც. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა ავტორის მსჯელობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ფიქსირებული საქორწინო ჩვეულებების შესახებ, რომლებიც ქართულ ეთნოგრაფიაში ამ სოციალური ინსტიტუტის საფუძველიანი აღწერის პირველი ცდას წარმოადგენს.⁷⁴

⁷¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ, თბ., 1953.

⁷² ალ. რობაქიძე, ქართული საბჭოთა ეთნოგრაფია, ისტორიული მეცნიერების განვითარება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1986, 152.

⁷³ ალ. რობაქიძე, დასახ. ნაშრ., 153-154.

⁷⁴ დავით ტატიშვილი-ფანასკერტელი ქცევები და ზნეობა საქართველოში, ტფილისი, 1849.

დ. ციციშვილის დეაწლი ქართულ ეთნოგრაფიულ აზროვნებაში ამ ერთადერთი ნაშრომით არ ამოწურულა, იგი, როგორც ნ. ბარათაშვილის, ს. დოდაშვილის, გ. ერისთავის, გ. ორბელიანის, ა. ჭავჭავაძის და სხვა ქართველი მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეების უფროსი თანამედროვე, თავის განათლებას და ინტელექტს ქართული საზოგადოების საგანმანათლებლო საქმიანობას ახმარდა. კერძოდ, მას უთარგმნია ჟან-ჟაკ რუსოს ცნობილი ტრაქტატი მეცნიერებისა და ხელოვნების გავლენის შესახებ ადამიანის ზნეობასა და ყოფა-ქცევაზე, სადაც რუსო გამოხდა კაცობრიობის მიერ საუკუნეებით შექმნილ კულტურას, როგორც ადამიანის გამრყენელ და ყველა ცოდვა-უბედურების მიზეზს.⁷⁵

ბუნებრივია, რუსოს თხზულების მთავარი დებულება თავის დროზე სადავო იყო თავის სამშობლოშიც, მაგრამ იგი უდიდესი პროტესტი იყო იმ სოციალური ურთიერთობების წინააღმდეგ, რომელიც მეფობდა რევოლუციის წინა პერიოდის საფრანგეთში. ამდენად, ამ თხზულებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა თანამედროვეებზე.

ვოლტერიანელმა და ენციკლოპედიისტების იდეებით გატაცებულმა ციციშვილმა თავისი ვალი მოიხადა ქართული საზოგადოების წინაშე. მართალია, ეს წიგნი, ცოტა არ იყოს, შეუფერებელი იყო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული სინამდვილისათვის, მაშინ როდესაც, თითქმის დავიწყებული იყო ნაციონალური კულტურის ყველა მიღწევა, როდესაც ანბანიდან იწყებოდა სწავლა. კერძოდ, არ იყო დროის შესაფერისი სალიტერატურო ენა, რომელიც მოითხოვდა რეფორმაციას, და ნიკოლოზ ბარათაშვილის გენიალური სულის ბობოქრობა გაჭედილი იყო ტყვიასავით მძიმე არქაულ სინტაქსის სალტეებში — მაშინ ეს ტრაქტატი და კულტურისა და სწავლა-განათლების უარყოფით გავლენაზე ლაპარაკი ცოტა უცნაური იყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, რუსოს ქართულად თარგმნა ქართული ინტელექტუალური სამყაროს მოთხოვნილებათა

⁷⁵ ნ. ასათიანი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1958, 96.

თვალსაზრისით მაინც სიმპტომატური უნდა ყოფილიყო.⁷⁶ ამასთან, ტრაქტატი პირდაპირ ეხებოდა კულტურის გააზრების თეორიულ პრინციპებს, რაც ეთნოგრაფიული მეცნიერებისათვის მნიშვნელოვანი იყო.

ამრიგად, ზემოთ განხილული მონაცემები გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს ანექსიისა და ცარიზმის კოლონიური იმპერიის ფარგლებში ინტერვეციის ურთულეს პირობებში ქართველი ხალხის ტრადიციულ-ყოფითი კულტურის წარმოჩენა, შეისწავლა და მეცნიერული ინტერპრეტაცია, ეროვნული თვითშეგნებისა და ცნობიერების გამოღვიძება და განმტკიცება, კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ მიმართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას დაუკავშირდა. ეს პროცესები კიდევ უფრო გაღრმავდა საქართველოს რუსეთთან მიერთების შედეგად ობიექტურად შექმნილი დადებითი მომენტების — შედარებითი მშვიდობიანობისა და სტაბილურობის ვითარებაში. ამ პერიოდში მოუხდათ მოღვაწეობა იოანე და თეიმურაზ ბატონიშვილებს, დავით ფანასკერტელ-ციციშვილსა და სხვ., რომელთა შემოქმედებაც არსებითად აგრძელებდა ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ გაკეალულ გზას. აღნიშნულ ავტორთაგან ეთნოგრაფიული აზროვნებით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა თეიმურაზ ბაგრატიონის შემოქმედება, რომელიც კარგად იცნობდა თანამედროვე ევროპული მეცნიერების მიღწევებს და სათანადოდ იყენებდა მას თავის ისტორიოგრაფიულ ნაშრომებსა და მონოგრაფიებში. მანიშნებელია, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონმა, პირველმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, პრინციპულად დააყენა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წყაროების სწორი გამოყენების და პასუხისმგებლობის და ამა თუ იმ მოვლენისა თუ ფაქტის აღწერის პროცესში მათი საბუთიანობის რეალობის საკითხი. აქვე უნდა აღინიშნოს თ. ბაგრატიონის შემოქმედებაში საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წერილობითი წყაროების, მათ შორის ბერძენ-რომაელ-ბიზანტიელ მოგზაურ მკვლევართა ცნობების გამოყენება, ფოლკლორულ-

⁷⁶ ნ. ასათიანი, დასახ. ნაშრ. 97.

ზეპირსიტყვიერი მონაცემების ჩართვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ კვლევების პროცესში და ა.შ.

თ. ბაგრატიონის მიერ საქართველოში გვაროვნული საზოგადოების თეორიული პრინციპების ანალიზის პროცესში დაშვებული შეცდომები არა იმდენად ქართველი მკვლევარის დაბალი კვალიფიკაციის მიზეზით უნდა აიხსნას, არამედ იმ პერიოდის ეროვნულ ლიტერატურაში აღნიშნული საკითხის სათანადო დაუმუშავებლობითა და გაუმართაობით.

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. გორჯელაძე
ტექნიკური რედაქტორი თ. ფიცხელანი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 20.08.02
საბეჭდი ქაღალდი №60X80 1/16
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 1,75
სააღრ.-საგამომც. 1,18

ტირაჟი 200

შეკვეთის №37

ფასი სახელშეკრულებო

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის გამზ., 14

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ., 1
ტელ. 29-09-60